

O TERITORIJALNIM RAZGRANIČENJIMA OKO KRKE KOD MILJEVACA U RIMSKO DOBA

Željko Miletić

U radu se raspravlja o etničkoj pripadnosti stanovništva rimskog doba na prostoru današnjih Miljevaca, teritorijalnom organiziranju i razgraničenjima zajednica i njihovu statusu. Raspravu otežava gotovo potpuni izostanak arheoloških istraživanja.

Krka kao granica Liburna i Delmata determinirana u vremenu delmatske ekspanzije između 180. i 160. g. pr. Krista, a poslije tijekom njihove dugotrajne borbe s Rimljanima. Strabonove i Plinijeve navode o rijeci Krki kao razdjelnici između Liburna i Delmata ne smijemo shvatiti doslovno. Liburnske zajednice pouzdano su vladale desnom obalom Krke, međutim pojedine od njih kontrolirale su obje obale što je bilo prijeko potrebno da bi se osigurale ceste, prijelazi preko rijeke i plovni putovi.

Zapadne rubove današnjih Miljevaca uz rijeku Krku, u rimsko doba zaposjeli su veterani. Njihova imanja bila su dio golemog teritorija legijskog logora u Burnumu, a kasnije dio teritorija municipija Burnum. Južni i istočni dijelovi Miljevaca vjerojatno nisu pripadali nekom municipiju, nego su organizirani kao civitas peregrinorum, autonomna negradska zajednica domaćeg stanovništva. Istog statusa bila je još jedna zajednica nepoznatog imena koja se pružala sjevernije, prema planini Promini, a čije je kultno starokršćansko središte u kasnoj antici bila bazilika u Trbounju. Sjeveroistočno, miljevački prostor graniči s teritorijem rimske Promone, koja je bila pagus i pripadala municipiju Magnum, čiji teritorij odgovara današnjem Petrovu polju i njegovoj okolici.

Sl. 1. Skradin i rijeka Krka

Susjedne liburnske zajednice Skardonitanaca, Varvarina i Burnista, kao i delmatskih Reditina postale su rimski gradovi razvojem iz domorodačkih peregrinskih zajednica.

Na širem prostoru oko rijeke Krke arheološka istraživanja provode se gotovo isključivo u značajnijim rimskim gradovima, a ruralni kraj je zapostavljen. Stoga se malo zna o miljevačkom prostoru na kojem u predrimskom i rimskom vremenu nije bilo većih središta. Nemamo indicija da su naselja na tom prostoru priključena nekom municipalnom teritoriju. Susjedne liburnske zajednice Skardonitanaca, Varvarina i Burnista, kao i delmatskih Reditina postale su rimski gradovi razvojem iz domorodačkih peregrinskih zajednica. Na prostoru Miljevaca, kako se čini, nije bilo gospodarski jakog središta koje je moglo prerasti u municipij.

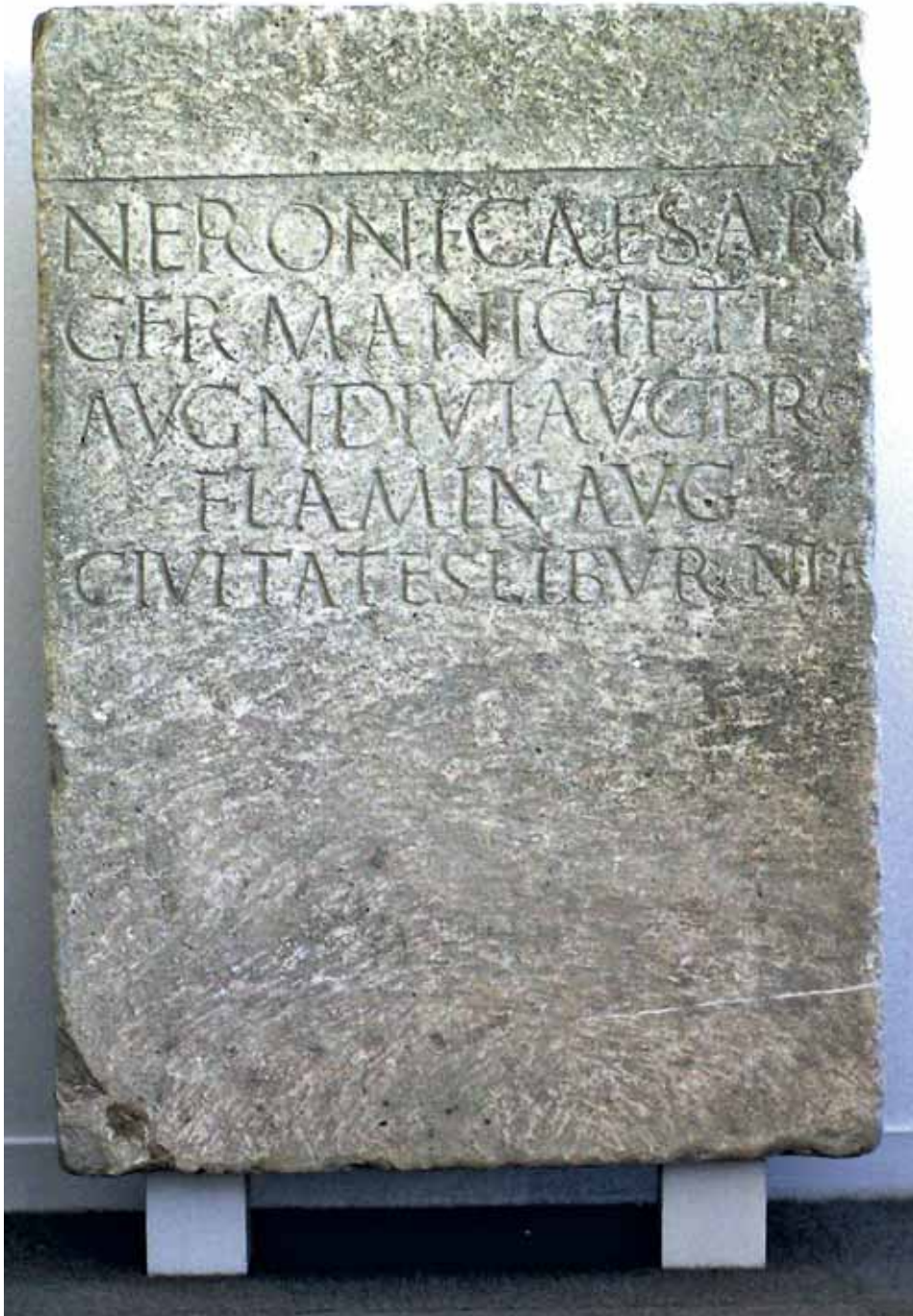
Osim što u znanstvenoj literaturi nema podataka o brojnosti, statusu i razgraničenjima zajednica, postoji i temeljna dvojba o etničkoj pripadnosti stanovništva koje je nastavalo zaravan između Krke i Čikole. S. Čače u ključnom radu o teritorijima zajednica oko rijeke Krke ističe da je Krka kao granica Liburna i Delmata determinirana u vremenu delmatske ekspanzije između 180. i 160. g. pr. Krista, a poslije tijekom njihove dugotrajne borbe s Rimljanima.¹ Strabonove i Plinijeve navode o rijeci Krki kao razdjelnici između Liburna i Delmata ne smijemo shvatiti doslovno.² Liburnske zajednice pouzdano su vladale desnom obalom Krke, međutim pojedine od njih kontrolirale su obje obale što je bilo prijeko potrebno da bi se osigurale ceste, prijelazi preko rijeke i plovni putovi. Preko Skardone, luke duboko uvučene u kopno, opskrbljivale su se prekomorskom robom zajednice željeznog razdoblja na gradinama Velika Mrdakovica, Dragišić, Bribirska glavica, kao i delmatski Rider na suprotnoj obali (Sl. 1). Nalazi apulske, crvenofiguralne, reljefne helenističke keramike, italske tere sigilate i druge uvozne keramike jasno ukazuju da je riječno-morski promet bio intenzivan, pa je za njegovo nesmetano odvijanje bila nužna kontrola obala sve do otvorenog mora.³ Naselje najbliže Krki koje sa sigurnošću možemo pripisati Delmatima je *Rider*, udaljen oko 15 km zračnom linijom od lijeve obale.⁴ Bliže riječnoj obali na delmatskoj strani nema istraženih gradina. Prema tome, granica nije išla maticom rijeke *Titius*, već su se Liburni, gledajući narod u cjelini nalazili s desne, a Delmati s lijeve, istočne strane. U rimsko doba djelomice postaje manje važno gdje je granica između Delmata i Liburna. Promjenu u teritorijalnim odnosima naselja oko Krke donijelo je stacioniranje XI. legije u novom logoru u Burnumu, koja radi vojničkih razloga zaposjeda sve ključne

1 S. ČAČE, 59-61.

2 Strabon, *Geogr.*, 7, 5, 4; Plinije, *NH*, 3, 139.

3 N. CAMBI, 2001., 146-147. Z. BRUSIĆ, 1976., 115-118; Z. BRUSIĆ, *Tehnike*, 1980., 11-13; Z. BRUSIĆ, 1988., 28-30, tab. I-IV, VI-XVI; Z. BRUSIĆ, 1989., 96-109; Z. BRUSIĆ, 1990., 84-88; Z. BRUSIĆ, 2000. 5 i 11-13; Z. BRUSIĆ, 2000 a.

4 *CIL* 3 2776, spominje se *princeps Delmatarum*

Sl. 2. Natpis iz Skardone, kojeg Neronu Cezaru podižu zajednice Liburnije

komunikacije točke oko rijeke.⁵ Znajući da Rimljani često zadržavaju zatečene zemljišno teritorijalne odnose, sasvim je moguće da se dio teritorija Skardone i dalje pružao na lijevoj "delmatskoj" obali. Skardoni je sjedište juridičkog konventa japodsko – liburnskog prostora,⁶ mjesto okupljanja pokrajinskog koncilija i središnje svetište pokrajinskog carskog kulta za liburnski prostor u kojem je postavljena *ara Liburnorum* (Sl. 2).⁷ Važnost joj je još porasla radi lučkog prometa koji je znatno porastao za potrebe opskrbe legije i pomoćnih postrojbi u Burnumu.⁸ Tijekom nekoliko godina recentnih istraživanja u Burnumu, u sloju nasipa ispod amfiteatra otkrivena je golema količina arheoloških artefakata, takozvanoga sitnog materijala.⁹ Opremu i oružje postrojbe su donijele sa sobom u novopodignute utvrde. Preko luke u Skardoni vojnicima su dopremani mnogi proizvodi iz Italije i provincija, poput keramičkih i staklenih proizvoda. Najvažniji je prijevoz žitarica, temeljne vojničke hrane. Brodski promet, prekraj i transporte do Burnuma osiguravale su vojne posade i beneficijariji.¹⁰

Burnum koji je tijekom I. stoljeća možda najveće naselje rimske Liburnije, ujedno je i važno trgovačko mjesto. Michel Dabas iz francuskog udruženja Geocarta proveo je u Burnumu 2007. godine nedestruktivna pretraživanja metodom električne rezistencije izvedena u ARP tehnologiji. Dobivene podatke o prostoru uz legijski logor članovi istraživačkog tima protumačili su kao forum kanaba.¹¹ To je prostor koji nije služio samo potrebama Burnuma, već i susjednim domorodačkim zajednicama, uključujući i one na miljevačkom prostoru. Trgovina se tu odvijala pod neposrednom vojnom kontrolom, čime se osiguravao mir kod autohtonog stanovništva, koje je bivalo pod snažnim dojmom golemih arhitektonskih zdanja poput legijskog logora, akvadukta i osobito amfiteatra u kojem su se odvijali spektakli.¹²

5 N. CAMBI *et alii*, 2007., 8-10.

6 C. PLINIUS SECUNDUS MAIOR, *Naturalis historia*, 3, 139: *populorum pauca effatu digna aut facilia nomina. conventum Scardonitanum petunt Iapudes et Liburnorum civitates XIII, ex quibus Lacinienses, Stulpinos, Burnistas, Olbonenses nominare non pigeat*. Na nedavno otkrivenom, još neobjavljenom natpisu on se naziva *conventus Scardonis*.

7 *CIL* 3, 2808 (9879), natpis iz 28. na bazi kipa podignutog Neronu Cezaru, Germanikovom sinu. Tu se spominju *civitates Liburniae* (što je sinonim za liburnski koncilij). Na natpisu *CIL* 3, 2810 spominje se *Ara Aug(usti) Lib(urnorum)*. Natpis *CIL* 3, 2809: *Praetorium[m vetustate] / conlapsum [----- et (?)] / Burnistae [et(?) -----] / ses ex pec(unia) [pub(lica) refecer(unt)] / Scapul[a Tertullus] / leg(atu)s Aug(ustorum) p[rov(in)ciae] Dalmatiae] / restit[uit] / donosi vijest da je u Skardoni podignuta zgrada pretorija naporima triju zajednica. A. JAGENTEUFEL, 1958., col. 80, datira gradnju namjesništvom legata provincije Skapule Tertula u doba Marka Aurelija u razdoblje od 179-181 (?). Lakuna u drugom i trećem redu uobičajeno se nadopunja imenima dviju zajednica (Stulpini, Lacinienses) koje Plinije (Nat. hist. 3,139) poimece izdvaja kao važnije među 14 liburnskih peregrinskih, nemunicipalnih zajednica. O skardonitanskim institucijama i gradskom statusu M. ZANINOVIĆ, 1998., 123 i d.; M. GLAVIČIĆ, 2007., 251 i d.*

8 N. CAMBI, 2001., 146-147. Nedavno je građevinskim radovima na položaju Rokovača uništeno luksuzno Kybelino svetište. Metroački vjernici vjerojatno su pripadnici sloja stanovništva koje obavlja trgovačke, carske i srodne poslove, vezane uz luku u uvali Rokovača.

9 N. CAMBI *et alii*, 2006., 26.

10 *CIL* 3, 2364: Publije Kornelije Eporedienzije vojnik je XI legije na službi u Skardoni; *CIL* 3, 2823 frumentarij I. legije Pomoćnice (*legio I Adiutrix*) iz Burnuma. O beneficijarima kojiima je *statio* u Burnumu i Magnumu kod A. BETZ, 1938., 41 i J. J. WILKES 1969., 122-127, 142-144

11 Preliminarni rezultati bit će objavljeni u drugom broju časopisa *Archaeologia adriatica* Odjela za arheologiju Sveučilišta u Zadru.

12 N. CAMBI *et alii*, 2006., 27-28.

Sl. 3. Gradina kod Puljana – sjedište liburnskih Burnista

Domorodački *Oppidum Burnistarum* nalazi se na Gradini kod Puljana na lijevoj obali Krke (Sl. 3).¹³ Prije gradnje legijskoga privremenoga ljetnog (*castra aestiva*), a kasnije i stalnoga zimskog logora (*castra hiberna*) teritorij Burnista pružao se i na desnoj obali. Ne treba sumnjati u Plinijev navod o liburnskoj etničkoj pripadnosti Burnista.¹⁴ S. Čače prihvaća Plinijeve podatke upravo na takav način; međutim, radikalizirao je svoj stav o Liburnima i na istočnoj obali Krke, ističući mogućnost da se teritorij Burnista u predrimsko doba pružao samo na toj strani, a ne i na zapadnoj "liburnskoj".¹⁵ Tako bi legijski logor Burnum bio sagrađen na teritoriju neke imenom nepoznate liburnske općine čije bi sjedište mogla biti Đurina gomila u Radučiću, gradina istaknutog položaja i zamjetnih dimenzija.¹⁶ Tu mogućnost treba odbaciti zbog činjenice da se legijski podignut na desnoj obali zove Burnum. Burnistae Plinije apostrofira kao snažnu liburnsku zajednicu te ih stoga navodi imenom. Đurina gomila je nama nepoznatoga liburnskog imena, što ukazuje da je pripadala zajednici Burnista ili je bila samostalna *civitas*, manjeg značaja u odnosu na Burnum. Ta minornost bila bi posljedica izostanka kontrole nad rijekom Krkom i njezinim resur-

13 M. ZANINOVIĆ, 1968., 119 i d; M. ZANINOVIĆ, 2007., 127-128.

14 Plinije, *NH* 3, 143.

15 S. ČAČE, 1989., 78-79 i 86.

16 Duža os gradine ovalnog oblika iznosi oko 220 m, a kraća oko 150 m, donosno površine je nekih 3 ha.

Sl. 4. Natpis na steli Aula Sentija

Sl. 5. Natpis Turanija Severa sa Roškog slapa

sima, pa je jedino znatnije ekonomsko uporište stanovnicima Đurine gomile bilo Mokropolje.

U doba namjesnika Publija Kornelija Dolabele sagrađen je stalni kameni logor umjesto privremenoga ljetnog, a legijski teritorij razgraničen je prema drugim entitetima.¹⁷ Južno od Burnuma, a zapadno od prostora Miljevaca teritorij je Varvarije, sa središtem na Bribirskoj glavici.¹⁸ Važan izvor za raspravu o njihovim međusobnim teritorijalnim odnosima natpis je na steli iz Mratova, sela na istočnoj strani Krke, na kojem se spominje veteran Aulo Sentije iz XI legije (Sl. 4).¹⁹ Legija još ne nosi počasni naziv *Claudia pia fidelis* koji je dobila 42. godine, što znači da je Aulo Sentije bio aktivan vojnik prije tog datuma. Veteranov nadgrobni spomenik bio je podignut na njegovu imanju istočno od Krke, gdje je otkriven sredinom 19. st. kod župne crkve sv. Martina u Mratovu. U tekstu se navodi da je veteran ubijen uz rijeku Krku unutar varvarinskih granica (na teritoriju) – što je Suiću poslužilo kao argument za tvrdnju da je početkom 1. st. Varvarija posjedovala zapadnu obalu Krke, čak prelazila na suprotnu istočnu

¹⁷ Ž. MILETIĆ, 2007., 185.

¹⁸ O Varvariji M. SUIĆ, 1968., 21-38.

¹⁹ CIL 3, 6418=9896: A(ulus) Sentius A(uli) f(ilius) / Pom(ptina tribu) (domo) Arreti, / vet(eranus) leg(ionis) XI h(ic) s(itus) e(st). T(estamento) f(ieri) i(ussit). / Hic est occisus / finibus Varvari / norum in agello / secus Titum flu(men) ad petram / longam. F(ieri) c(uravit) her(es) / Q(uintus) Calventius L(uci) f(ilius) Vitalis. O okolnostima nalaza kod Š. LJUBIĆ, 1867., 164 i d.

Sl. 6. Pogled sa Visovačkog jezera uzvodno prema Roškom slapu

stranu.²⁰ Bez ikakve dvojbe, predrimaska liburnska Varvaria je nadgledala obale Krke, sa glavnim prijelazom na Roškom slapu, koji je važna komponenta gospodarske snage zajednice. Međutim, nakon dolaska legija vojska zaposjeda obale oko Roškog slapa. Veterani koji su tu imali posjede i vodena postrojenja (mlinice, stupe) ujedno su kontrolirali prijelaz, kao važan dio legijskog teritorija (Sl. 5).²¹

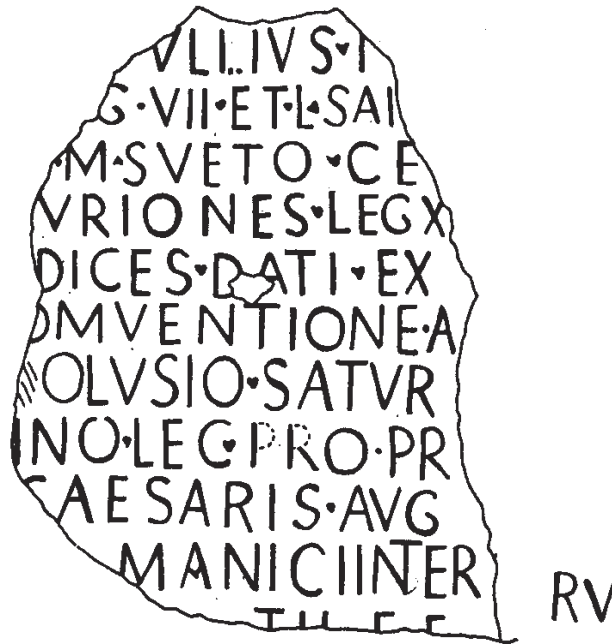
Stoga se slažem s razmišljanjima da teritorij rimske Varvarije nije prelazio rijeku.²² Nizvodno od Roškog slapa pod kontrolom veterana je lijeva (istočna) obala kod Brištana. Međutim, rimskoj Varvariji ostaje desna obala Krke na Visovačkom jezeru, gdje je vjerojatno stradao veteran Aulo Sentije.

Naime, riječ *secus* s akuzativom na Sentijevu natpisu ima značenje prijedloga *secundum* – duž, uzduž, pored - pa bi sintagma iz natpisa *in agello secus Tit(i)um flumen ad petram longam* značila: na malom dobru (u poljašcu) duž rijeke (pored rijeke) kod duge stijene. Izriječkom *finibus Varvarinorum* određena je strana rijeke na kojoj je polje. Kako držim da je taj teritorij ograničen na desnu obalu, zapadno od Krke i mjesto zločina bilo bi na toj obali, možda kod

20 M. SUIĆ, 1962., 194-196.

21 *CIL* 3, 2816 – pretorijanski evokat; *CIL* 3, 2817 – centurion veteran *leg. IV. Macedonicae*; *CIL* 3, 2818 - veteran XI. legije; *CIL* 3, 9885 - konjanik veteran XI. legije.

22 M. ZANINOVIĆ, 1992, 38.

Sl. 7. Granični natpis iz Razvođa

sela Rupe iznad stijena kanjona, nad sjevernim obalama jezera s otočićem Visovcem (Sl. 6). Tu se na krševitom platou nalaze manje plodne površine, na kojima su zasađene masline, koje tu uspijevaju najdublje u kontinentu zbog povoljne mikroklimе koju zimi stvara relativno topla masa voda visovačkog jezera.

Terminacijsko kamenje nađeno u Oklaju²³ i u Razvođu²⁴ razgraničavalo je teritorije zajednica ili posjede vlasnika kojima na natpisima nisu sačuvana imena. Međaši su podignuti krajem tridesetih godina I. st. kada je namjesnik provincije Dalmacije bio Lucije Voluzije Saturnin (Sl. 7). M. Zaninović iznio je odličan prijedlog da bi se razgraničenje moglo odnositi na Burniste i Promonjane.²⁵ Premda Burnisti nisu mogli postići municipalno ustrojstvo dok su tu boravile legije, oni su sačuvali svoje zemlje, opsegom znatno smanjene zbog formiranja golemoga legijskog teritorija.²⁶ Smatram da je prije demilitarizaci-

23 CIL III 9833 = JAGENTEFEL, 17, br. 7: [L(ucio)] Volus[io] / [Satu]rmino [leg(ato)] / [pro] pr(aetore) C(ai) C(aesaris) / [Aug(usti) G] erm[anici].

24 CIL III 9832 = JAGENTEFEL, 17, br. 6: ...Vib[ullius] t[rib(unus)] / [leg(ionis)] VII et L(ucius) Sal[vi]us] M(arcus) Sueto ce[n]turiones leg(ionis) X[I] / [Iu]dices dati ex / [c]mventione (sic) a / [L(ucio) V]olusio Satur[us] leg(ato) pro pr(aetore) / [C(ai)] Caesaris Aug(usti) / [Ger]manici intertine[s] et.....

25 M. ZANINOVIĆ, 1968., 124.

26 O legijskom teritoriju M. ZANINOVIĆ, 1985., 67 i d.; N. CAMBI et alii, 2007., 8-10. Ž. MILETIĆ, 2007., 186-187.

Sl. 8. Čikola i Torak s istoka omeđuju Miljevce

je koja nastupa oko 86. odlaskom IV. legije²⁷ ager Burnista obuhvaćao površine samo istočno od Krke. Sjeverna granica peregrinske zajednice Burnista dosezala je na sjever do ceste Burnum – Promona, koja je segment magistrale Akvileja - Dirahij. Istočna bi bila do Oklaja i Razvođa gdje je pronađeno granično kamenje. Mislim da, osim Promonjana, možemo predložiti još dva entiteta s kojima bi tu graničili autohtoni Burnisti. Jedan su veteranski posjedi koji se prostiru od Roškog slapa barem do sela Mratova, sudeći prema ranije spomenutom natpisu Aula Sentija. Drugi prijedlog je neimenovana autohtona općina na zapadnim padinama i pobrđu planine Promine. Tu mogućnost snažno podupire otkriće starokršćanske bazilike u Trbounju,²⁸ koja je sigurno bila kasnoantičko središte župe domorodačke zajednice koja se razvila iz ranije *civitas peregrinorum*. Promatrajući zemljopisne karakteristike ovog kraja, čini se da južni dijelovi ove hipotetske zajednice dopiru sve do prostora današnjih Miljevaca. Južni i istočni miljevački prostori tvorili bi još jednu peregrinsku zajednicu, koja bi nosila neutralan statusni naziv *res publica*. Sve su ovo prijedlozi izvedeni *ex silentio*. Ipak, osobit geografski položaj Miljevaca, oštro određen rijekama Krkom i Čikolom, pouzdan izostanak nekoga većeg središta u rimskom razdoblju, kao i osobito važna činjenica da su kasnije kroz povijest Miljevci uvijek činili zatvorenu cjelinu sa središtem koje se mijenjalo, argumenti su koji nas upućuju baš na takvu mogućnost (Sl. 8). Stoga Miljevci nisu mogli biti niti *pagus*, termin koji se, pomalo neprikladno, u hrvatskom prevodi sa selo (bolje bi bilo kotar). Naime, pokazalo se da *pagus* u rimskoj terminologiji najčešće označava manju administrativnu cjelinu u ruralnom dijelu gradskog teritorija.²⁹ Taj status ima Promona, sjeveroistočni susjed Miljevaca.

Promona se spominje kao važna utvrđena točka u kontekstu civilnog rata između Cezara i Pompeja i u vezi osvajanja i ratova u Iliriku Oktavijana Augusta.³⁰ Predrimaska Promona politički je pripadala Delmatima, a pod liburnsku ingerenciju u jednom trenutku mogla je dospjeti kao nagrada za lojalnost Rimu tijekom spomenutih ratova. Promona je predaleko da bi je Burnisti pripojili,³¹ vjerojatno je zadržala teritorijalni integritet i autonomiju, ali je nakratko izmijenila etničku sliku zbog naseljavanja liburnskog stanovništva. Nemamo direktnog uporišta u literarnim izvorima da je takav mehanizam primijenjen na Promonu, ali načini postupanja Rimljana sa domorodačkim zajednicama i teritorijima daju kredibilitet ovoj hipotezi.

Na nepotpuno sačuvanoj mjedenoj ploči Promona se spominje kao *pagus*,³²

27 M. ZANINOVIĆ, 1968., 122. A. BETZ, 1938., 48.

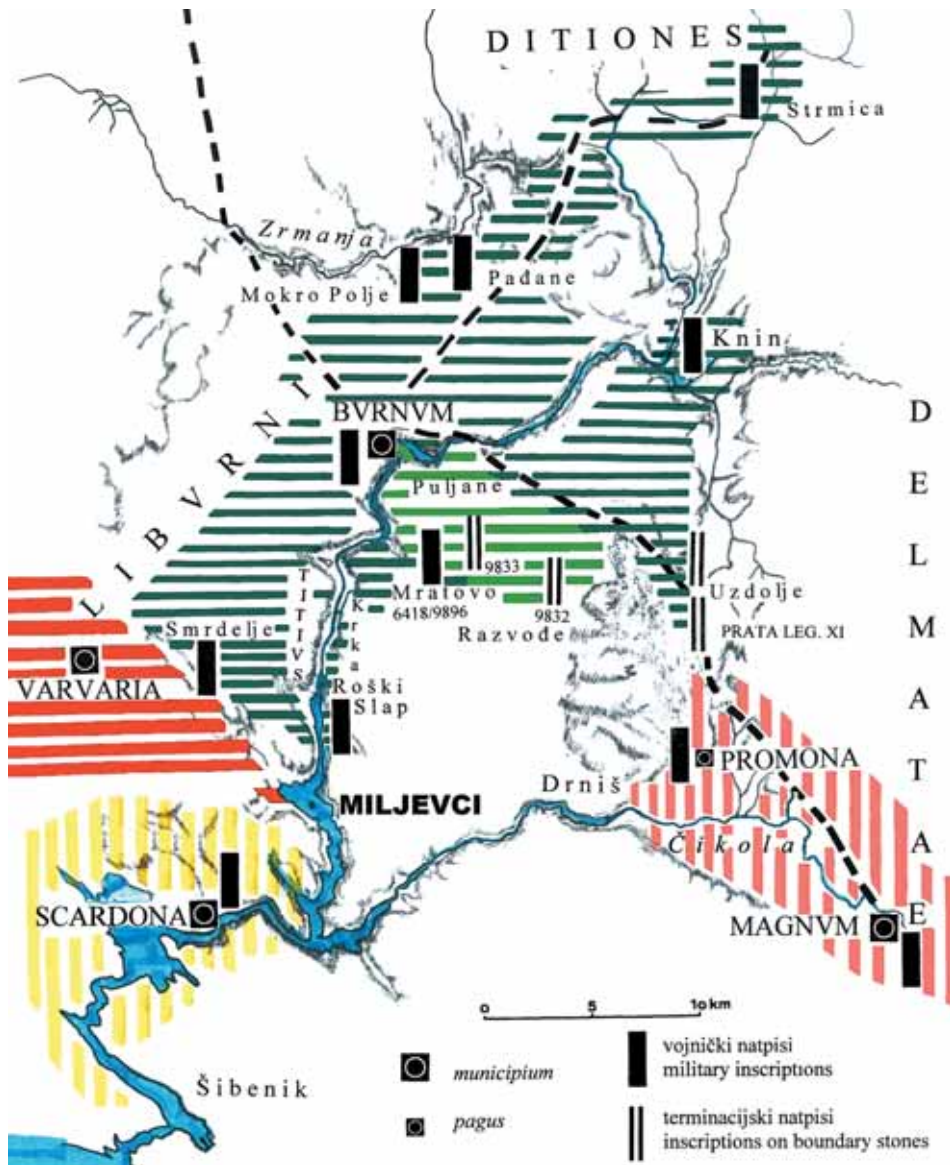
28 Crkvu je istražio J. Zaninović, o čemu kod A. UGLEŠIĆ, 2006., 44-47.

29 P. LEVEAU, 1993., 463-464.

30 J. J. WILKES, 1969., 39-40; M. ZANINOVIĆ, 1974., 304-305; M. ZANINOVIĆ, 1988., 55. S. ČAČE, 1989., 87; S. ČAČE, 1993., 2-14;

31 Važna liburnska naselja (Nedinum, Asseria, Varvarija) imala su teritorije radijusa do petnaestak kilometara, a središnja opida Burnista i Promonjana dijeli udaljenost zračnom linijom od oko dvadeset kilometara, čemu treba dodati udaljene istočne i sjeverne rubne dijelove promonskog teritorija.

32 CIL III 14969: /..]asi[./..]is esto[./..]iense pu[./..]es pagani prom[onenses?./..] ordinaria erit com[./..]rsum molis molit[./..]utendae aquae promo[nens./..]rdinem utendae aquae [./..]plagi quandoque concili[./..]flum]inis aut ad villam fa[./..]denuntiatum [e]rit qui[./..]a]b hora secunda in[./..]ut videbi[tur./..] Tekst se odnosi na statut ili uredbu s područja Promone, u vezi s korištenjem vode za gospodarsku

Sl. 9. Karta teritorija rimskih zajednica oko Miljevaca

što je termin za nižu administrativnu jedinicu, manju cjelinu unutar municipalnog teritorija, u ovom slučaju potpuno neistraženog municipija *Magnum*, čije je sjedište u suprotnom, istočnom kutu Petrova polja. Situacija u kojoj je krajnji sjeverozapadni dio municipalnog teritorija bio organiziran kao *pagus*

zgradu (*villa*), a moguće i za pogon vodenice.

Promona, vjerojatno je refleks ranijeg stanja u kojem Promona nikad nije bila dio teritorija Burnuma (Sl. 9).

Kako na cijelom prostoru prostoru Promine i Miljevaca nema urbanih cjelina arhitektonski objekti koje će aheologija ubuduće registrirati pouzdano su seoske vile. Uvođenjem novih agrarnih mjera Rimljani uvode i vile rustike koji su središnji gospodarski objekti na posjedima. Skromne obradive površine, razasute po manjim kraškim poljima nisu zanimljive bogatim posjednicima kakvi se javljaju u Istri ili na teritoriju kolonije Narone. Stoga će i vile biti skromnijih dimenzija, a njihovi vlasnici bit će potomci veterana i gornji sloj lokalnog peregrinskog stanovništva koji je podvrgnut procesu romanizacije stjecao građansko pravo.

Literatura:

- A. BETZ, 1938. - *Untersuchungen zur Militärgeschichte der römischen Provinz Dalmatien*, Wien.
- Z. BRUSIĆ, 1976. - Gradinska utvrđenja u šibenskom kraju, *Materijali* 113-126, Zadar.
- Z. BRUSIĆ, 1980. - Tehnike grobne i stambene arhitekture na nekim gradinskim naseljima južne Liburnije, *Materijali, tehnike i strukture predantičkog i antičkog graditeljstva na istočnom jadranskom prostoru*, Zagreb 9-14.
- Z. BRUSIĆ, 1988. - Helenistička keramika u Liburniji, *Diadora* 10, 19-63.
- Z. BRUSIĆ, 1989. - Reljefna sjevernoitalska terra sigillata iz Liburnije, *Diadora* 11, 93-158.
- Z. BRUSIĆ, 1990. - Italska terra sigillata u Liburniji, *Diadora* 12, 79-105.
- Z. BRUSIĆ, 2000. - Nekropola Gradine kod Dragišića, *Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru* 38(25), 1-15.
- Z. BRUSIĆ, 2000. - *Arauzona. Velika Mrdakovica, liburnski grad i nekropola*, Šibenik.
- N. CAMBI, 2001. - I porti della Dalmazia, *Strutture portuali e rotte marittime nell'Adriatico di età Romana*, [=Antichità Altoadriatiche XLVI], 137-160, Trieste - Roma.
- N. CAMBI - M. GLAVIČIĆ - D. MARŠIĆ - Ž. MILETIĆ - J. ZANINOVIĆ, 2006. - *Amfiteatar u Burnumu. Stanje istraživanja 2003. - 2005.*, Drniš - Šibenik - Zadar.
- N. CAMBI - M. GLAVIČIĆ - D. MARŠIĆ - Ž. MILETIĆ - J. ZANINOVIĆ, 2007. - *Rimska vojska u Burnumu. L'Esercito Romano a Burnum*, [Katalozi i monografije Burnum 2], Drniš - Šibenik - Zadar.
- S. ČAČE, 1989. - Pogranične zajednice i jugoistočna granica Liburnije u kasno predrimsko i u rimsko doba, *Diadora* 11, 59-91.
- S. ČAČE, 1993. - Prilozi povijesti Liburnije u 1. st. prije Krista, *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru* 35, 1-35.
- M. GLAVIČIĆ, 2007. - O municipalitetu antičke Skardone, *Rijeka Krka i Nacionalni park "Krka". Prirodna i kulturna baština, zaštita i održivi razvitak - Zbornik radova sa simpozija održanog u Šibeniku 2005.*, Šibenik, 251-257.

- A. JAGENTUEFEL, 1958. - Die Statthalter der römischen Provinz Dalmatia von Augustus bis Diokletian, *Schriften der Balkankommission, Antiquarische Abteilung*, XII, Wien.
- P. LEVEAU, 1993. - Territorium urbis. Le territoire de la cité romaine et ses divisions: du vocablaire aux réalités administratives, *Revue des études anciennes*, 95/3-4, Bordeaux, 459-471.
- Ž. MILETIĆ, 2007. - *Prostorna organizacija i urbanizam rimskog Burnuma, Rijeka Krka i Nacionalni park "Krka". Prirodna i kulturna baština, zaštita i održivi razvitak - Zbornik radova sa simpozija održanog u Šibeniku 2005.*, Šibenik, 181-202.
- Š. LJUBIĆ, 1867. - Arheološki crtice, *Rad JAZU* 1, 164 -173.
- M. SUIĆ, 1962. - Municipium Varvariae, *Diadora* 2, Zadar, 179-198.
- M. SUIĆ, 1968. - Bribir (Varvaria) u antici, *Starohrvatska prosvjeta*, ser. III, 10, 21-38.
- A. UGLEŠIĆ, 2006. - *Ranokršćanska arhitektura na području današnje šibenske biskupije, Drniš - Zadar*, 2006.
- J. J. WILKES, 1969. - *Dalmatia*, London.
- M. ZANINOVIĆ, 1968. - Burnum. Castellum – municipium, *Diadora* 4, Zadar, 119-129.
- M. ZANINOVIĆ, 1974. - Kninsko područje u antici, *Arheološki radovi i rasprave* 7, Zagreb, 301-319.
- M. ZANINOVIĆ, 1985. - Prata legionis u Kosovom polju kraj Knina s osvrtom na teritorij Tilurija, *Opuscula archaeologica* 10, 63-79.
- M. ZANINOVIĆ, 1988. - Liburnia militaris, *Opuscula archaeologica* 14, 43-67.
- M. ZANINOVIĆ, 1992. - Od Ninije do Promone, *Izdanja HAD-a* 18, Zagreb, 33-40.
- M. ZANINOVIĆ, 1998. - Scardona i Rider – flavijejske fundacije, *Područje Šibenske županije od pretpovijesti do srednjega vijeka*, [= *Izdanja HAD-a* 19], 123-129.
- M. ZANINOVIĆ, 2007. - *Ilirsko pleme Delmati*, Šibenik.

